

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Кафедра цивільно-правових дисциплін

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан юридичного факультету

Віталій СЕРЬОГІН

серпень 2025 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ДОСЛІДЖЕННЯ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

рівень вищої освіти - третій (освітньо-науковий)
галузь знань - D Бізнес, адміністрування та право
спеціальність - D8 Право
освітня програма - Право
вид дисципліни - за вибором
факультет - юридичний

2025 / 2026 навчальний рік

28 серпня 2025 року, протокол № 1

Гужва А.М., к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Протокол від 26 червня 2025 року, № 19

2

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Дослідження охорони і захисту цивільно-правових відносин» складена відповідно до освітньо-наукової програми підготовки за третім (освітньо-науковим) рівнем за спеціальністю D8 Право.

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни є досягнення всебічного глибокого розуміння та засвоєння студентами сутності та природи норм та принципів здійснення, охорони та захисту прав та інтересів осіб в приватному праві в сучасних умовах інтеграції національного законодавства із законодавством Європейського Союзу.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни є визначення та аналіз правових проблем, формування та обґрунтування правових позицій та застосування отриманих знань у практичних ситуаціях.

1.3. Кількість кредитів – 3

1.4. Загальна кількість годин – 90 годин

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
За вибором	
денна форма навчання	заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
2-й	2-й
Семестр	
3-й	3-й
Лекції	
16 год.	8 год.
Практичні, семінарські	
16 год.	4 год.
Лабораторні	
Самостійна робота, у тому числі	
58 год.	78 год.
Індивідуальні завдання:	

1.6. Перелік компетентностей, що формує дана дисципліна:

ІК -Здатність продукувати нові ідеї, розв'язувати комплексні проблеми професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності у сфері права, застосовувати методологію наукової та педагогічної діяльності, проводити власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

ЗК01. Здатність генерувати нові ідеї (креативність)

ЗК03. Здатність розв'язувати комплексні проблеми на основі системного наукового світогляду, професійної етики та загального культурного кругозору.

ЗК04. Здатність усно і письмово презентувати результати власного наукового дослідження українською та іноземною мовами, глибоко розуміти іншомовні наукові та професійні тексти за напрямом досліджень.

ЗК05. Здатність вести наукову дискусію та спір, відстоювати власні погляди в

максимально ефективній, переконливій, коректній і тактовній формі, інтелектуальна чесність і вміння працювати з критикою.

СК3.01. Здатність планувати та виконувати оригінальні дослідження, досягати наукових результатів, які створюють нові знання цивільно-правових інститутів та явищ та висвітленні їх при викладанні дисциплін цивільно-правового спрямування.

СК3.02. Здатність застосовувати методи правового і міждисциплінарного дослідження цивільно-правових явищ і процесів, використовувати релевантний дослідницький інструментарій.

СК3.03. Здатність здійснювати науково-педагогічну діяльність, викладати дисципліни цивільно-правового спрямування на високому теоретичному й методичному рівні.

СК3.04. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми дослідницького характеру в сфері цивільно-правових, сімейних, міжнародно-правових відносин та забезпечувати якість виконуваних досліджень; дотримання права інтелектуальної власності та стандартів академічної доброчесності.

СК3.05. Здатність моделювати оптимальні варіанти вирішення складних правових проблем з точки зору цивільного права і процесу, прогнозувати можливі наслідки їх реалізації.

СК3.06. Здатність здійснювати експертну діяльність у сфері права, тлумачити здійснювати наукове тлумачення нормативно-правових актів в сфері регулювання цивільних, міжнародних, сімейних відносин, надавати рекомендації щодо їх удосконалення.

СК3.07. Здатність виявляти нові інституційні етичні виклики та етичні виклики в житті суспільства і пропонувати для них правові механізми розв'язання з точки зору цивільного права та процесу.

СК3.08. Здатність до міжнародної науково-педагогічної мобільності за цивільно-правовим профілем.

1.7. Перелік результатів навчання, що формує дана дисципліна:

ПРН01. Мати передові концептуальні та методологічні знання у сфері права і на межі предметних галузей, а також дослідницькі навички, достатні для проведення наукових і прикладних досліджень, отримання нових знань та здійснення інновацій.

ПРН02. Вільно презентувати та обговорювати з фахівцями і нефахівцями результати досліджень, наукові та прикладні проблеми права державною та іноземною мовами, оприлюднювати результати досліджень у наукових публікаціях у провідних наукових виданнях.

ПРН03. Застосовувати у фаховій діяльності знання та розуміння системи права, історії світової та української правової думки, сучасної правової доктрини, а також основних напрямів та провідних тенденцій у розвитку права.

ПРН04. Формулювати і перевіряти гіпотези; використовувати для обґрунтування висновків належні аргументи, зокрема, результати теоретичного аналізу, прикладних досліджень, наявні наукові джерела; аналізувати досліджувану проблему з урахуванням широкого правового та загальносоціального контекстів.

ПРН05. Планувати і виконувати теоретичні та прикладні дослідження з права та дотичних міждисциплінарних напрямів з використанням сучасного наукового інструментарію, критично аналізувати результати власних досліджень і результати інших дослідників у контексті усього комплексу передових концептуальних і методологічних знань щодо досліджуваної проблеми з дотриманням стандартів академічної та професійної етики.

ПРН10. Готувати правові висновки, пропозиції та рекомендації за результатами правового дослідження.

ПРН11. Здійснювати доктринальне тлумачення норм національного, міжнародного та права Європейського Союзу, здійснювати порівняльний аналіз правових явищ та процесів у різних правових системах.

ПРН14. Застосовувати на постійній основі деонтологічні правила і керівні принципи

наукових досліджень в галузі права з урахуванням таких аспектів, як необхідність дотримання авторських прав, недоторканності приватного життя, професійної таємниці та належних дослідницьких практик тощо.

ПРН15. Формулювати і вирішення завдань, які виникають під час науково-дослідницької і науково-педагогічної діяльності, що потребують поглиблених професійних знань.

1.8. Пререквізити: Теорія права та держави. Цивільне право (загальна частина). Цивільне право (особлива частина). Господарське право. Цивільний процес. Господарський процес.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Розділ 1. Теоретико-методологічні основи охорони та захисту в приватному праві України

Тема 1. Теоретико-методологічні засади дослідження охорони та захисту правових відносин приватної сфери

Категорії «охорона» та «захист» у соціальному, філософському та історичному вимірі. Охорона та захист в цивільно-правовій науці. Історичний аналіз досліджень охорони та захисту цивільно-правових відносин вітчизняними та іноземними науковцями. Основні юридичні концепції та доктринальні напрямки розвитку інститутів охорони та захисту в Україні. Основні теоретичні проблеми дослідження охорони цивільних відносин. Основні теоретичні проблеми дослідження захисту цивільно-правових відносин. Поняття та зміст права на охорону. Підстави надання цивільно-правової охорони. Строки охорони цивільно-правових відносин. Поняття та зміст права на захист. Підстави надання цивільно-правового захисту. Строки захисту цивільно-правових прав та інтересів. Умови застосування заходів охорони. Законодавчі, адміністративні, судові акти як джерела встановлення охорони та захисту цивільних прав та інтересів. Договір як джерело встановлення охорони та захисту цивільних прав та обов'язків.

Тема 2. Характеристика форм та засобів охорони та захисту прав та інтересів в приватній сфері

Юрисдикційні та неюрисдикційні форми цивільно-правового захисту. Досудовий захист. Здійснення примірjuвальних процедур як універсальний спосіб захисту цивільних прав. Особливості досудового охорони та захисту договірних, спадкових, сімейних відносин, а також відносин права власності та права інтелектуальної власності. Посягання, створення загрози, порушення як підстави для надання цивільно-правового захисту. Невизнання, оспорування, невиконання обов'язків як форми посягання на цивільні права та інтереси. Захист цивільних прав судом. Способи захисту прав судом. Поняття та види позовів. Позовні та непозовні провадження.

Розділ 2. Окремі питання охорони та захисту в приватному праві України

Тема 3. Суб'єкти охорони та захисту правовідносин приватної сфери

Фізичні та юридичні особи як суб'єкти самостійної охорони та самозахисту. Правосуб'єктність осіб приватного права на здійснення самозахисту. Сутність та зміст правомочностей на здійснення самозахисту. Охорона та захист цивільних прав Президентом України. Охорона та захист цивільних прав органами державної влади в порядку адміністративного провадження. Охорона та захист органами державної влади в порядку судового провадження. Охорона та захист цивільних прав правоохоронними органами в тому числі: прокуратурою, органами досудового розслідування, судами. Охорона та захист

цивільних прав нотаріусом. Охорона та захист цивільно-правових відносин громадськими інституціями. Громадські організації, арбітраж, третейський суд. Захист прав Європейським судом з прав людини.

Тема 4. Об'єкти охорони та захисту правовідносин приватної сфери

Речі, майно, цінні папери, майнові права та інтереси як об'єкти цивільно-правової охорони та захисту. Нематеріальні блага як об'єкти цивільно-правового захисту. Немайнові права та інтереси як об'єкти цивільно-правової охорони та захисту. Особисті немайнові права фізичних осіб як об'єкти цивільно-правової охорони та захисту. Особисті немайнові права автора та інших осіб правоволодільців права інтелектуальної власності. Особисті немайнові права учасників сімейних відносин.

Тема 5. Види способів захисту прав та інтересів в приватних відносинах

Загальна характеристика відновлювально-некомпенсаційних способів захисту цивільних прав та інтересів. Визнання цивільного права та інтересу. Присудження до виконання обов'язків в натурі. Відновлення положення, що існувало до порушення права. Визнання адміністративно-правового акту, дій чи бездіяльності органів державної влади, органу місцевого самоврядування незаконними. Визнання адміністративно-правового акту, дій чи бездіяльності посадової або службової особи органів державної влади, органу місцевого самоврядування незаконними. Визнання правочину недійсним. Присудження до укладення договору. Припинення та розірвання договору. Загальна характеристика відновлювально-компенсаційних способів захисту цивільних прав та інтересів. Відшкодування майнової шкоди. Відшкодування моральної шкоди. Стягнення неустойки. Стягнення збитків. Стягнення відсотків за користування чужими грошима. Стягнення доходів отриманого від незаконно придбаного майна.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усьог о	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	с	лаб	інд.	с.р.		л	с	лаб	інд.	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи охорони та захисту в приватному праві України												
Тема 1. Теоретико-методологічні засади дослідження охорони та захисту правових відносин приватної сфери	15	2	2			11	19	2	2			15
Тема 2. Характеристика форм та засобів охорони та захисту прав та інтересів в приватній сфері	15	2	2			11	17	2				15
Разом за розділом 1	30	4	4			22	36	4	2			30
Розділ 2. Окремі питання охорони та захисту в приватному праві України												
Тема 3. Суб'єкти охорони та захисту правовідносин приватної сфери	19	4	4			11	19	2	2			15
Тема 4. Об'єкти охорони та захисту правовідносин приватної сфери	19	4	4			11	17	2				15
Тема 5. Види способів захисту прав та інтересів в	22	4	4			14	18					18

приватних відносинах												
Разом за розділом 2	60	12	12			36	54	4	2			48
Усього годин	90	16	16			58	90	8	4			78

4. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Теоретико-методологічні засади дослідження охорони та захисту правових відносин приватної сфери	2 (2)
2	Характеристика форм та засобів охорони та захисту прав та інтересів в приватній сфері	2
3	Суб'єкти охорони та захисту правовідносин приватної сфери	4 (2)
4	Об'єкти охорони та захисту правовідносин приватної сфери	4
5	Види способів захисту прав та інтересів в приватних відносинах	4
	Разом	16 (4)

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин
1	Теоретико-методологічні засади дослідження охорони та захисту правових відносин приватної сфери Опрацювати додаткову літературу за темою	11 (15)
2	Характеристика форм та засобів охорони та захисту прав та інтересів в приватній сфері Опрацювати додаткову літературу за темою	11 (15)
3	Суб'єкти охорони та захисту правовідносин приватної сфери Опрацювати додаткову літературу за темою	11 (15)
4	Об'єкти охорони та захисту правовідносин приватної сфери Опрацювати додаткову літературу за темою	11 (15)
5	Види способів захисту прав та інтересів в приватних відносинах Опрацювати додаткову літературу за темою	14 (18)
	Разом	58 (78)

6. Індивідуальні завдання

Не передбачені навчальним планом.

7. Методи навчання

Застосовуються три групи методів навчання:

- словесні – описове розкриття навчального матеріалу, пояснення сутності відповідного явища, поняття, процесу, інструктаж щодо особливостей застосування окремих норм, перевірка рівня самостійного опрацювання навчального матеріалу тощо;
- наочні – демонстрація схем, таблиць, малюнків (за наявності);
- практичні – формування вмінь і навичок оперування правовими категоріями, застосування правових норм та використання набутих знань при проведенні семінарських занять.

8. Методи контролю

Поточний контроль проводиться на всіх видах аудиторних занять протягом семестру. Поточний контроль може проводитися у формі усного опитування або письмового контролю на семінарських заняттях, лекціях, у формі колоквиуму, виступів студентів при обговоренні питань на семінарських заняттях, у формі комп'ютерного тестування тощо.

Підсумковий контроль проводиться в форматі заліку.

Студента допускають до складання семестрового підсумкового контролю за умови набрання ним мінімум 10 балів. Максимальна сума балів, яку може набрати студент при складанні заліку з навчальної дисципліни, складає 40. Максимальна сума балів, які може набрати студент при вивченні навчальної дисципліни, складає 100.

Перелік питань до підсумкового контролю

1. Категорії «охорона» та «захист» у соціальному, філософському та історичному вимірі.
2. Охорона та захист в цивільно-правовій науці.
3. Історичний аналіз досліджень охорони та захисту цивільно-правових відносин вітчизняними та іноземними науковцями.
4. Основні юридичні концепції та доктринальні напрямки розвитку інститутів охорони та захисту в Україні.
5. Основні теоретичні проблеми дослідження охорони цивільних відносин.
6. Основні теоретичні проблеми дослідження захисту цивільно-правових відносин.
7. Поняття та зміст права на охорону.
8. Підстави надання цивільно-правової охорони.
9. Строки охорони цивільно-правових відносин.
10. Поняття та зміст права на захист.
11. Підстави надання цивільно-правового захисту.
12. Строки захисту цивільно-правових прав та інтересів.
13. Умови застосування заходів охорони.
14. Законодавчі, адміністративні, судові акти як джерела встановлення охорони та захисту цивільних прав та інтересів.
15. Договір як джерело встановлення охорони та захисту цивільних прав та обов'язків.
16. Юрисдикційні та неюрисдикційні форми цивільно-правового захисту.
17. Досудовий захист.
18. Здійснення примірювальних процедур як універсальний спосіб захисту цивільних прав.
19. Особливості досудового охорони та захисту договірних, спадкових, сімейних відносин, а також відносин права власності та права інтелектуальної власності.
20. Посягання, створення загрози, порушення як підстави для надання цивільно-правового захисту.
21. Невизнання, оспорування, невиконання обов'язків як форми посягання на цивільні права та інтереси.
22. Захист цивільних прав судом. Способи захисту прав судом. Поняття та види позовів. Позовні та непозовні провадження.
23. Фізичні та юридичні особи як суб'єкти самостійної охорони та самозахисту.
24. Правосуб'єктність осіб приватного права на здійснення самозахисту.
25. Сутність та зміст правомочностей на здійснення самозахисту.
26. Охорона та захист цивільних прав Президентом України.
27. Охорона та захист цивільних прав органами державної влади в порядку

адміністративного провадження.

28. Охорона та захист органами державної влади в порядку судового провадження.
29. Охорона та захист цивільних прав правоохоронними органами в тому числі: прокуратурою, органами досудового розслідування, судами.
30. Охорона та захист цивільних прав нотаріусом.
31. Охорона та захист цивільно-правових відносин громадськими інституціями.
32. Громадські організації, арбітраж, третейський суд.
33. Захист прав Європейським судом з прав людини.
34. Речі, майно, цінні папери, майнові права та інтереси як об'єкти цивільно-правової охорони та захисту.
35. Нематеріальні блага як об'єкти цивільно-правового захисту.
36. Немайнові права та інтереси як об'єкти цивільно-правової охорони та захисту.
37. Особисті немайнові права фізичних осіб як об'єкти цивільно-правової охорони та захисту.
38. Особисті немайнові права автора та інших осіб правоволодільців права інтелектуальної власності.
39. Особисті немайнові права учасників сімейних відносин.
40. Загальна характеристика відновлювально-некомпенсаційних способів захисту цивільних прав та інтересів.
41. Визнання цивільного права та інтересу.
42. Присудження до виконання обов'язків в натурі.
43. Відновлення положення, що існувало до порушення права.
44. Визнання адміністративно-правового акту, дій чи бездіяльності органів державної влади, органу місцевого самоврядування незаконними.
45. Визнання адміністративно-правового акту, дій чи бездіяльності посадової або службової особи органів державної влади, органу місцевого самоврядування незаконними.
46. Визнання правочину недійсним.
47. Присудження до укладення договору. Припинення та розірвання договору.
48. Загальна характеристика відновлювально-компенсаційних способів захисту цивільних прав та інтересів. Відшкодування майнової шкоди. Відшкодування моральної шкоди.
49. Стягнення неустойки. Стягнення збитків. Стягнення відсотків за користування чужими грошима.
50. Стягнення доходів отриманого від незаконно придбаного майна.

9. Схема нарахування балів

Загальна кількість балів – 100.

Кількість балів за екзамен – 40.

Кількість балів протягом семестру – 60:

Кількість балів за відповіді на семінарських заняттях $\sum 60 = 60$:

Формула обчислення

$$\sum 60 = \frac{\sum 1}{\sum 2} \times 8 \text{ (вісім)}$$

Примітка:

$\sum 60$ – сума максимальної кількості балів

$\sum 1$ – сума балів, що отримав студент за відповіді на семінарських заняттях.

$\sum 2$ – кількість семінарських занять протягом семестру.

8 – коефіцієнт

Поточний контроль	Разом	Залік	Сума
T1-T5			
$\Sigma 60$	60	40	100

За результативну наукову роботу (написання наукової роботи, тез доповідей, участь у науково-практичних конференціях, участь у роботі гуртка тощо) за профілем цієї дисципліни, за рішенням кафедри відповідно до критеріїв, встановлених програмою навчальної дисципліни, студент може отримати до 10 додаткових (заохочувальних) балів.

Відповідь на семінарському занятті – **1-5 балів**.

Критерії оцінювання відповіді

Поточний контроль здійснюється, зокрема, у формі опитування та перевірки результатів виступів на семінарських та практичних заняттях в п'ятибальній шкалі оцінок.

5 балів ставиться за наступних умов:

- студент активно працює протягом усього практичного заняття;
- дає повний, правильний, послідовний, зв'язний, обґрунтований виклад питання, що супроводжується правильними прикладами з доктринальних джерел та посиланням на чинне законодавство;

- все, що викладається, повинно свідчити про глибоке розуміння і орієнтацію в явищах і процесах, що вивчаються;

- правильні вичерпні відповіді на додаткові питання викладача.

4 бали ставиться за наступних умов:

- студент активно працює протягом практичного заняття;
- дає правильний, повний виклад змісту підручника і матеріалу, поданого викладачем, але на додаткові контрольні питання, які ставить викладач для з'ясування глибини розуміння і вміння орієнтуватися в явищах і процесах, відповідає лише з деякою допомогою викладача чи колег;

- недостатньо вичерпні відповіді на додаткові запитання викладача.

3 бали ставиться за наступних умов:

- студент на занятті поводить себе пасивно, відповідає лише за викликом викладача;
- в цілому виявляє знання основного навчального матеріалу, що розглядається, але під час відповіді допускає помилки і усвідомлює їх тільки після вказівки викладача;

- відповіді на запитання дає не одразу, а тільки після деякого напруження пам'яті, причому відповіді нечіткі;

- не в змозі без допомоги викладача вивести співвідношення з іншими проблемами дисципліни, що вивчається;

2 бали ставиться за наступних умов:

- допускає суттєві помилки або зовсім пропускає матеріал і частково виправляє ці помилки тільки після вказівки викладача;

- студент виявляє незнання значної частини навчального матеріалу, нелогічно і невпевнено його викладає, у відповіді мають місце заминки і перерви, не може пояснити проблему, хоча і розуміє її;

- викладає матеріал не достатньо зв'язно і послідовно.

1 бал ставиться за наступних умов:

- студент припускається грубих помилок при викладі матеріалу і не виправляє ці помилки навіть при вказівці на них викладача;

- виявляє нерозуміння навчального матеріалу і як наслідок цього – повна відсутність навичок як в аналізі явищ, так і у подальшому виконанні практичних завдань.

Критерії оцінювання залікової роботи

Залікова робота виконується у письмовій формі та складається із 40 тестових завдань. Кожне тестове завдання має варіанти відповідей, тільки один з яких є правильним; за кожну правильну відповідь нараховується один бал.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка
90-100	відмінно
70-89	добре
50-69	задовільно
1-49	незадовільно

10. Рекомендована література

Базова література

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : в 2 т.; за відповід. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2005. Т. 1. 832 с.
2. Зейкан Я.П. Захист у цивільній справі. Науково-практичний коментар. 2-ге вид., стереотип. Київ: КНТ, 2008. 484 с.

Додаткова література

1. Манько Д.Г. Юридична техніка й технології: навч.-метод. посіб. Херсон: Олді-плюс. 2013. 202 с.
2. Підлубна Т. М. Право на захист цивільних прав та інтересів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03 / Т М. Підлубна ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького. К., 2009. 20 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Х: Консум. 2012. 526 с.
4. Венедіктова І.В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : автореф. дис ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2013 . 44 с.
5. Рабенко С.Л. Захист прав суб'єктів господарювання міжнародним комерційним арбітражем: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ: Б.в., 2013. 15 с.
6. Харитонов Є.О. Цивільне і сімейне право України : навч.-практ. посіб. Є.О. Харитонов, О.М. Калітенко, В.М. Зубар та ін.; за ред. Є.О. Харитонova, А.І. Дрішлюка. Х.: ТОВ «Одіссей», 2003. 640 с.
7. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення : монографія / О. М. Вінник. Київ: Атіка, 2003. 352 с.
8. Цивільне право України : підруч. Загальна частина: Т. 1., 3-є вид., пероб. і доп. / за ред. О. В. Дзери, Н. С Кузнецової. К.: Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
9. Цивільне право України : підруч. Загальна частина: у 2 т.; вид. 2-ге, доп. і перероб. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. К.: Видавничий Дім «ІнЮре», 2006. Т. 1. Академічний курс. 696 с.
10. Цивільне право України : підручник: у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К. : ІнЮре, 2004. Т. 1. 480 с.
11. Шишка Р.Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект. Харків: Видавництво Харківського національного університету внутрішніх справ, 2002 . 367 с.

11. Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського: <http://irbisnbuv.gov.ua/>
2. Офіційний веб-портал Верховної Ради України: <http://rada.gov.ua/>
3. Офіційний вісник України: <http://ovu.com.ua/>
4. Юридичний журнал «Форум права»: www.irbis-nbuv.gov.ua
5. Юридичний журнал «Право України»: <http://pravoua.com.ua/>
6. Юридичний журнал «Юстиніан»: <http://www.justinian.com.ua/>
7. Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал»: <http://www.lsej.org.ua/>